

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vliv Ferdinanda de Saussura na
francouzský strukturalismus**

Aneta Benešová

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Michael Hauser, Ph.D.

2014

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci na téma „Vliv Ferdinanda de Saussura na francouzský strukturalismus“ vypracovala samostatně pouze za pomoci uvedeného seznamu použité literatury. Dále také prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného titulu.

Datum: 27. 6. 2014

Podpis:

Chtěla bych poděkovat vedoucímu práce Mgr. Michaelu Hauserovi, Ph. D. za pomoc, ochotu a cenné rady při vypracovávání práce.

Abstrakt

Vliv Ferdinanda de Saussura na francouzský strukturalismus

Za klíčovou postavu práce je považován zakladatel strukturální lingvistiky Ferdinand de Saussure (1857-1913), který svými myšlenkami dalece přesáhl hranice jazykovědy a stal se tak podstatným představitelem strukturalismu, od kterého se tento směr začal dále rozvíjet. Práce se bude zabývat právě myšlenkami Ferdinanda de Saussura, jeho základními, nově založenými pojmy a především vlivem na Clauda Léviho-Strausse, který Saussurovu metodu uplatnil v kulturní antropologii, aplikoval ji na totemismus, příbuzenské vztahy či mytologii a položil tak základy široce diferencovanému proudu, francouzskému strukturalismu.

Abstract

The influence of Ferdinand de Saussure on French structuralism

Ferdinand de Saussure is considered the founder of structural linguistics. His ideas went far beyond the bounds of linguistics, and he thus became a significant representative of structuralism, a school of thought that developed from his work. The present thesis will be concerned with Saussure's ideas, the basic terms that he established, and, above all, his impact on Claude Lévi-Strauss who employed Saussure's method in cultural anthropology, and applied it to totemism, blood relations or mythology. He laid the foundation for a diversified theoretical paradigm known as French structuralism.

OBSAH

Úvod.....	8
1. Strukturalismus – filosofie jazyka.....	10
1.1 Slovo struktura.....	11
1.1.1 Pojetí struktury u Ferdinanda de Saussura	11
1.1.1 Pojetí struktury u Clauda Léviho-Strausse	12
2. Ferdinand de Saussure – životopis	14
2.1 Kurs obecné lingvistiky	16
2.1.1 Jazyk jako znakový systém	17
2.1.2 Teorie jazykového znaku.....	18
2.1.3 Arbitrárnost.....	19
2.1.4 Lineárnost	20
2.1.5 Rozdíl mezi “langue” a “parole”	21
2.1.6 Synchronní a diachronní přístup k jazyku	22
2.1.7 Syntagmatické a asociativní vztahy.....	23
3. Claude Lévi-Strauss.....	25
3.1 Struktura mýtů	26
3.1.1 Synchronie a diachronie u příkladu mýtu.....	27
3.2 Mýtus a jazyk	29
3.3 Pojem vs. znak.....	30

4.	Strukturalismus F. de Saussura ve společenských vědách	31
4.1	Strukturalismus ve filosofii	31
4.2	Strukturalismus a jazykověda	32
4.3	Strukturální antropologie	33
5.	Srovnání.....	36
6.	Závěr	39
7.	Použitá literatura	41
8.	Internetové zdroje.....	43

Úvod

I když je Ferdinand de Saussure považován převážně za lingvistu, samozřejmě zapůsobil také na filosofii a mnohé další obory. Inspiroval spoustu dalších jazykovědců, kteří jej považovali za nejdůležitější osobnost celého strukturalismu, za kterou je převážnou většinou beze sporu považován i dosud. Strukturalismus, jakožto nový směr myšlení, které pojednává o celku a jeho vnitřních vztazích, se začíná rozvíjet již začátkem 20. století. Toto nové pojetí, podle něhož je svět utvořen spíše ze vztahů, než z věcí, konstituuje první princip způsobu myšlení, který může být právem nazván „strukturalistickým“. Velmi zjednodušeně ho lze formulovat tak, že podstata každého prvku v nějaké konkrétní situaci nenesou žádný význam sama o sobě, a je určena svými vztahy k ostatním prvkům, které daná situace zahrnuje. Krátce řečeno: není možné vnímat plný význam nějakého prvku nebo zkušenosti, pokud není integrální součástí struktury.¹

Výchozím bodem bakalářské práce je právě švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure, který položil základy strukturálního myšlení v lingvistice. Jeho strukturální metodu dále využívalo mnoho jeho následovníků, z nichž nejvýznamnějším v oblasti francouzského strukturalismu je Claud Lévi-Strauss, který Saussurovo strukturální myšlení aplikoval převážně na kulturní antropologii a přesněji na studium mýtů a příbuzenských vztahů.

Základem jsou tři stěžejní části, o které se práce opírá. První část je zaměřena právě na osobu Ferdinanda de Saussura, jeho život a pro strukturalismus nejpodstatnější dílo *Kurs obecné lingvistiky*², které zásadním způsobem ovlivnilo strukturální dějiny. Několik dalších kapitol je věnováno nejdůležitějším Saussurovým pojmům, jako je označované a označující, langue a parole, synchronie a diachronie, teorie opozičních syntagmatických a asociativních vztahů či arbitrární

¹ Hawkes, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 14.

² Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996.

povaha jazykového znaku, které byly poprvé zmíněny v jeho „Kursu“ posmrtně vydaným Saussurovými žáky a později i následovníky Charlesem Ballym a Albertem Sechehaye.

Druhá část patří Claudu Lévimu-Straussovi, jakožto hlavnímu představiteli francouzské strukturální antropologie. Hlavním úkolem těchto kapitol je ukázat podobnosti nebo rozdíly v základních pojmech, které můžeme nalézt už u de Saussura v předchozích kapitolách. Lévi-Strauss vycházel zejména z koncepce opozic a používal ji v hlavní oblasti své práce, studiu struktury mýtů. Zde můžeme tedy narazit na protiklady synchronie a diachronie, která je přehledně doložena názorným příkladem Oidipovského mýtu.

Konečná třetí část práce se věnuje celkovému shrnutí a především přehlednému srovnání strukturálního myšlení obou autorů. Kapitola *Strukturalismus F. de Saussura ve společenských vědách* nabízí také určitý přehled Saussurova vlivu na různé společenskovědní disciplíny, jako je filosofie, jazykověda či antropologie.

Cílem práce je ukázat, jak velký krok Ferdinand de Saussure udělal, do jaké míry a jakým způsobem ovlivnil především antropologa Clauda Léviho-Strausse, který, co se týče strukturálního myšlení v antropologii, rozhodně překročil hranice a tím pádem může být považován za jednoho z největších vědců světa vůbec.

Závěrem bude uvedeno, zda se podařilo zodpovědět původně kladený cíl a doložit především Saussurův vliv nejen na Clauda Léviho-Strausse, ale i celé jazykovědné, filosofické a antropologické dějiny.

1. Strukturalismus – filosofie jazyka

Prostřednictvím jazyka hledáme smysl života, odpovědi na otázky, které si filosofové na přelomu 19. a 20. století začali pokládat trochu jiným způsobem. Začali hledat podstatu, smysl a význam pomocí jazyka. Právě díky tomuto tématu bylo zodpovězeno mnoho kladených dotazů, ale také vyvstaly další nové problematiky. Takzvaným *obratem k jazyku* dochází k zasazení otázek do nových kontextů. Všechny dosavadní poznatky přehodnocuje nový, převážně lingvistický, směr, strukturalismus. Vykládá jazyk jako systém, klade důraz na význam struktur a organizaci znaků (systémů) mezi jejich jednotlivými prvky. Především přisuzuje jazyku, jakožto společenskému jevu, důležitou komunikativní povahu, sdělovací a dorozumivací funkci.

„Strukturalismus je ve své podstatě způsob přemýšlení o světě, které se zabývá především vnímáním a popisem struktur.“³ Tímto způsobem definuje strukturalismus Terence Hawkes ve své knize *Strukturalismus a sémiotika*. Tím chce říci, že svět je složen z objektů, které jsou na sobě navzájem závislé. To vnímání, které zmiňuje Hawkes v definici, obsahuje určitý vnitřní princip, který má vliv na vnímané. Díky tomuto vlivu není možné vnímat objektivním způsobem. Pokud pozorujeme danou věc, vytvoří se mezi námi a tím pozorovaným vztah, který se posléze dostává do popředí a představuje skutečnost, která musí být chápána jako celek. Z toho plyne, že nejdůležitější nejsou ty jednotlivé samostatné věci, nýbrž ty vztahy mezi nimi, které jsou vnímány.

Strukturalismus chápaný jako filozofický směr jistě neodmyslitelně patří k současné moderní filosofii, ale je součástí i jiných vědních disciplín, jako je například lingvistika a antropologie. Tento směr vzniká v Ženevě ve 20. století a za jeho zakladatele bývá považován známý švýcarský jazykovědec Ferdinand de Saussure.

³ Hawkes, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 14.

Jelikož je známo, že Saussure ovlivnil mnoho dalších lingvistů, filozofů, antropologů a podobně, může také dojít k otázce, do jaké míry se nechal inspirovat svými předchůdci. Byl velmi dobře obeznámen s jejich teoriemi, ze kterých nadále čerpal, ovšem jen z těch slučitelných s jeho novým pohledem na jazyk. Můžeme říci, že jej ovlivnil především německý filosof Wilhelm von Humboldt, díky svému pohledu na jazyk jako na celek. Během studií na něj rozhodně zapůsobila sociologie a myšlení Francouze Emila Durkheima.

Vedle evropských směrů strukturalismu vzniká ve Spojených státech americký druh strukturalismu založený na podobných myšlenkách jako u Saussura s hlavním představitelem Leonardem Bloomfieldem⁴, na nějž dále navázal tzv. deskriptivismus. Dalším mimoevropským strukturálním směrem je harvardská škola, která je pojmenována právě podle univerzity, na níž tento směr vznikl. Americký strukturalismus se ovšem dále vyvíjí nezávisle na Ferdinandu de Saussurovi.

1.1 Slovo struktura

1.1.1 Pojetí struktury u Ferdinanda de Saussura

Podle Ferdinanda de Saussura struktura nabývá smyslu jedině tehdy, jsou-li nějaké jednotlivé části uspořádány do určitých celků. Jedná se tedy o způsob uspořádání částí do celku. Struktura je tím, čím se různé celky skládající se ze stejných částí liší.

⁴ Leonard Bloomfield, zakladatel a nejvýznamnější představitel amerického strukturalismu. Tento směr se začal formovat téměř ve stejnou dobu jako Kurs obecné lingvistiky F. de Saussura, ovšem nezávisle na něm. V mnohém se evropský strukturalismem s tím americkým shodoval, jako například v systémovosti jazyka a zkoumání vzájemných souvislostí jazykových jevů. Lišily se v důrazu na antropologii a etnografii, ve výrazném přeceňování formy oproti obsahu a rozsáhlejším užívání matematických metod.

Tuto soustavu částí a celků můžeme aplikovat samozřejmě i na jazyk. Jde o soustavu jakýchsi základních „stavebních kamenů“, které se dále mohou rozvíjet ve složitější výrazy. Za takový úplný celek sestávající ze stavebních kamenů můžeme považovat například větu, která něco sděluje nebo nás o něčem informuje a navíc je také mnohdy součástí složitějších vět, či souvětí.

O Saussurově gramatické struktuře se zmiňuje i Peregrin v knize *Význam a struktura*. „*To, že gramatická struktura jazyka (tj. ta struktura celků a částí, jejímž ztělesněním se nám jazyk stává, když se ho snažíme teoreticky uchopit) není něčím, co by pro nás bylo bezprostředně „hmatatelné“, znamená, že identifikovat jednotky jazyka a rozpoznat jeho konstrukce (tj. najít jeho „základní kameny“) je velice netriviální záležitost.*“⁵

1.1.1 Pojetí struktury u Clauda Léviho-Strausse

Samozřejmě i Claude Lévi-Strauss definoval slovo struktura, i když trochu odlišným způsobem, který se vztahuje k jeho oboru vědeckého zájmu, a to k antropologii, zejména pak ke společenským jevům, jako je totemismus, mýty a příbuzenské vztahy.

Definice pojmu struktura u Léviho-Strausse by mohla být formulována tímto způsobem: „*Struktura, pojem struktury označuje soubor pravidel, řídících (a tudíž na základě jejich popisu a rozboru explikujících) určité jevy v daném (společenském) systému*“⁶ Tím chce říci, že strukturu lze vztáhnout i na jiné obory a je vesměs jedno pro jaké jevy, nejen společenské, je tato definice určena. Například i pro jazyk a literaturu, umění, hudbu. „*Může jí být užito na jakýkoli jev, který vykazuje charakter systému, jehož skladba je zajištěna určitými pravidly.*“⁷

⁵ Peregrin, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha: Oikoymenth, 1999, str. 57.

⁶ Horák, Petr. *Struktura a dějiny*. Praha: Academia, 1982, str. 30.

⁷ Tamtéž. str. 30.

Smysl struktury je tedy zřejmý. Podle Léviho-Strausse je ontologického rázu, ale zaujímá také charakter poznávacího modelu, který přechází z jedné oblasti poznávací společenské skutečnosti na druhou. Díky pojmu struktura, který chápe jako model, se u Claude Léviho-Strausse nacházejí 2 perspektivy jeho myšlení. První je zaměřena na samostatný pojem struktura a druhá perspektiva se týká postavení antropologie k ostatním společenským vědám.

O pojmu struktura, ve smyslu modelu, se zmiňuje už ve své knize o *Elementárních strukturách příbuzenství*. Zde přímo hovoří o konceptu struktury, který je poznávacím modelem společenského systému, který dokazuje na systému příbuzenství. „V rozsáhlém díle věnovaném systému příbuzenských vztahů v primitivních a archaických společnostech dospěl Lévi-Strauss k závěru, že tyto příbuzenské vztahy jsou řízeny pravidly, která jsou schopna – a to ve všech historických a zeměpisných modalitách – zajistit společenskou integraci biologických rodin v rámci dané společnosti.“⁸

Všechny společenskovědní disciplíny dělí do dvou skupin, na vědy společenské a vědy o člověku. „Společenské vědy jako právo, ekonomie, politologie, některá odvětví sociologie a sociální psychologie se pohybují na úrovni pouhého operativního pragmatismu; vědy o člověku jako prehistorie, archeologie, antropologie, lingvistika, psychologie jsou vědami v pravém slova smyslu, neboť zkoumají univerzální zákony lidského ducha.“⁹ Claude Lévi-Strauss tímto způsobem dává velmi jasně najevo, které vědy vyzdvihuje a kam on sám řadí samotnou, pro něj velmi důležitou a významnou antropologii.

⁸ Horák, Petr. *Struktura a dějiny*. Praha: Academia, 1982, str. 30

⁹ Tamtéž. str. 35.

2. Ferdinand de Saussure – životopis

Před samotným vymezením jednotlivých Saussurových pojmů a srovnáním jeho myšlenek s dalšími mysliteli, zejména s Claudem Lévim-Straussem, je důležité představit jeho život a především stěžejní dílo *Kurs obecné lingvistiky*, které bývá mnohými považováno za stavební kámen celého strukturalismu. Lingvista a filosof Ferdinand de Saussure se narodil 26. listopadu 1857 ve švýcarské Ženevě do velmi vzdělané a obecně uznávané rodiny. Jeho pradědeček Horace Bénédicte byl profesorem přírodních věd a také filozofie na Ženevské akademii. Dědeček Nicolas-Théodore, chemik, fyzik a přírodovědec, navázal na jeho otce a také vyučoval v Ženevě, ovšem geologii a mineralogii, čemuž se věnoval i Saussurův otec Henri, který působil jako zoolog, geolog, ale i entomolog. Strýc Theodore byl starostou města Genthodu, ale zabýval se i jazykem a dokonce sepsal knihu o francouzštině. Jeden z jeho tří bratrů, nejmladší René, přednášel matematiku na Ženevské univerzitě, ale i na univerzitách v Bernu a Washingtonu. Navíc sepsal řadu knih o umělém jazyku, esperantu. Další dva byli námořní důstojník a malíř. Jak je vidno, Saussure měl výborné a především vzdělané rodinné zázemí k tomu, jak utvářet svou osobnost.

V rámci rodinné tradice v roce 1875 započíná studium chemie a fyziky na univerzitě v jeho rodné Ženevě, ovšem zjišťuje, že tyto obory neleží v okruhu jeho zájmu. Zapsal se tedy i do kursů filosofie, dějin umění a řecké a latinské mluvnice. Na těchto hodinách vyučovaných docentem Louisem Morelem vede dlouhé rozhovory a pokládá nejrůznější otázky, které mu ovšem nebyly uspokojivě zodpovězeny. Velmi brzy se zapojuje do diskuzí o jazyce a ihned roku 1876, ve svých pouhých osmnácti letech, zaznamenává první větší úspěch a stává se jedním ze členů „Pařížské lingvistické společnosti“.

Mnozí z jeho přátel studují na prestižní univerzitě v Lipsku, kde po souhlasu rodičů může Saussurovo studium pokračovat, což opravdu zásadně ovlivnilo jeho další vývoj a strávil zde dlouhé čtyři roky. Lipsko se později stává také hlavním střediskem lingvistiky. Na dlouhou dobu ho zaměstnává příprava a práce na jeho

díle *Mémoire*, ve kterém se věnuje studiu systému indoevropských samohlásek. Roku 1880 zakončuje Saussure své studium v Lipsku obhájením disertační práce a udělením doktorátu. Z nepříliš jasných důvodů opouští Lipsko a rozhoduje se, že ve svých studiích bude pokračovat v Paříži, což ještě prokládá další zkušeností, cestou do Litvy, kde se chtěl věnovat studiu litevštiny. Po návratu z Litvy se ovšem usadil v Paříži a do Lipska se již nikdy nevrátil.

V říjnu 1881 přebírá kursy profesora Bréala a velmi rychle se stává uznávaným profesorem, což naznačoval i vysoký počet jeho studentů, kteří jeho kursy navštěvovali. V Paříži Saussure potkává celou řadu lingvistů, které později velice pozitivně ovlivnil a strávil zde dlouhých 11 let.

Jelikož byl Saussure hrdým Švýcarem, po nabídce vrátit se zpět na Ženevskou univerzitu, kde pro něj založí katedru lingvistiky, neváhá a Paříž opouští. Od podzimu 1891 začíná vyučovat kurzy sanskrtu, fonologie nové francouzštiny, ale i kurs o francouzském verši a je také jmenován mimořádným profesorem sanskrtu a indoevropských jazyků.¹⁰ I v Ženevě se kolem Saussura vytvořila skupina obdivovatelů, kteří jeho kursy navštěvují pravidelně. Roku 1897 zažádá jeden z jeho oblíbenců a věrných studentů Charles Bally o otevření kursu góštštiny a o čtyři roky později vznáší žádost i o kursy litevštiny. Tyto kursy navštěvuje od r. 1893 do r. 1906.¹¹ Studentů je sice málo, ale tím pádem se jim může věnovat daleko intenzivněji. Od roku 1907 jsou Saussurovi uděleny také kursy obecné lingvistiky, což ovlivnilo celé jazykovědné dějiny a zabýval se jí až do jeho smrti v roce 1913. Z jeho dochovaných rukopisů, kterých ovšem není mnoho je znát, že se na každou hodinu pečlivě a svědomitě připravoval.

I když věnoval univerzitě a svým studentům mnoho času, jeho rodinný život byl vcelku poklidný. Oženil se s Marií Faeschovou, také Švýcarkou a z jejich manželství se narodili synové Raymond a Jaques.

¹⁰ Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 280.

¹¹ Tamtéž. str. 281.

Oproti Lipsku, kde za poměrně krátkou dobu publikoval hned několik prací, v Paříži vychází pouze jeho kratší články a recenze. Ženevské období je typické tím, že nepublikoval skoro nic. V posledních letech jeho života si začíná získávat uznání i mezi těmi, kteří nejprve jeho názory a myšlenky neuznávali. Již v létě 1912 musí de Saussure ukončit výuku na univerzitě, a to kvůli nemoci. Snaží se ovšem dále studovat a to především sinologii. Jeho zdravotní stav se bohužel nelepší a 22. února lingvista a filosof Ferdinand de Saussure umírá na záměčku Faesových ve Vufflens.

2.1 Kurs obecné lingvistiky

Stěžejní dílo, které se stalo významným milníkem celé jazykovědy, *Kurs obecné lingvistiky* Ferdinanda de Saussura, bylo vydáno v roce 1916 až po jeho smrti dvěma žáky, Charlesem Ballym a Albertem Sechehaye podle záznamů z jeho přednášek v Ženevě mezi lety 1907 až 1911. Protože se bohužel nedochovaly žádné jeho poznámky v písemné formě, které by se týkaly právě jeho přednášek, je dílo *Kurs obecné lingvistiky* především shrnutím toho, jak Saussurovo učení viděli a chápali jeho studenti. Tento fakt ovšem vyvolal mnoho otázek společnosti, zda je dílo opravdu prací Saussura a do jaké míry je autentické s jeho přednáškami, což ovšem můžeme vyvrátit už jen pouhým nápadem a odhodlaností jeho žáků vydat v ucelené formě Saussurovy přednášky, které tímto umožnili zpřístupnit i pro širokou veřejnost. „Kurs“ se stal natolik důležitým, že se na něj začaly odvolávat i tři nově vzniklé strukturalistické školy – pražská, ženevská a kodaňská.

Text zaměřený na obecnou lingvistiku vůbec poprvé vykládá určité pojmy, o které se dále celý strukturalismus opírá. Jedná se především o rozdíl mezi jazykem, řečí a mluvou, což v originále Saussure nazývá *langue*, *langage* a *parole*. Důležitou částí je také kapitola o synchronním a diachronním přístupu k jazyku a především kapitola o jazyku, který chápe jako systém znaků.

První překlady vznikají už do 2. světové války, kdy dílo vyšlo v němčině, japonštině a ruštině. Ovšem po válce zájem o Saussura víceméně upadá, a to zejména kvůli náročnému výkladu jeho teorie. Až mezi lety 1967 a 1968 jsou vydány tři svazky kritických rukopisů, k nimž je později (1974) přidán i svazek čtvrtý se Saussurovými osobními poznámkami, což zvyšuje zájem o toto dílo. V originále *Cours de linguistique générale* byl přeložen až do 16 jazyků a i nyní vycházejí stále nové a nové překlady. V japonštině „Kurs“ vyšel dokonce třikrát, v angličtině a ruštině dvakrát.

2.1.1 Jazyk jako znakový systém

Systém jako termín je známý v lingvistice, ale i v dalších vědních oborech, ještě dříve, než jej uvádí Saussure. Ale tento pojem je všemi spojován výhradně se Saussurem, protože díky jeho jménu proslul nejvíce, dává mu nový význam a klade na něj největší důraz.

Jako nejnázornější přirovnání Saussure shledává v mnoha částech díla systém v jazyce jako šachovou hru. Tím chce ukázat, že stejně jako šachová partie má i jazyk svá vlastní pravidla a řád. Hra v šach nám určitou umělou formou interpretuje to, jak se přirozeně jazyk chová. O šachové hře mluví takto: „*Stav hry tu především úzce koresponduje se stavem jazyka. Příslušná hodnota figurek závisí na jejich postavení na šachovnici stejným způsobem, jako má v jazyce každý termín svou hodnotu v důsledku svého protikladu ke všem ostatním termínům.*“¹² Což znamená, že každý posun figurkou se rovná změnám v jazyce, které také probíhají u jednotlivých prvků zvlášť. I když táhneme pouze jedinkrát, má tento tah vliv na celou hru a stejně je tomu v jazyce. Co ovšem může být lehce v rozporu, je fakt, že hráč tento posun figurky předem zamýšlel, kdežto jazyk nikoli.

¹² Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 116.

System v nynější jazykovědě je brán jako její základní vlastnost. Nejedná se pouze o vztahy mezi jednotlivými znaky a slovy, ale také o všechny jazykové vztahy ve všech úrovních. Jazyk má svůj řád i mezi samohláskami a souhláskami. Hovoří také o systému fonologickém, morfologickém, slovesném, ale i o systému slovosledu ve větách. Jako každý systém má i jazyk řadu podsystémů, které jsou spolu provázány a jejich funkce vycházejí z dalších vztahů mezi ostatními členy. Mimo pojmu systém Saussure používal i termín struktura.

Jedním z principů jazyka dle Ferdinanda de Saussura je vycházet od řeči, kterou označuje právě pojmem langage. Definuje ji jako obecnou schopnost člověka, která má určitý smysl a vyskytuje se v dané míře. Co se týče lidské řeči, tvrdí, že má jednu univerzální vlastnost oproti řeči zvířat. Lidská řeč může vytvořit systém znaků, který ovšem není dědičný, což zvířecí řeč vytvořit nemůže.¹³

2.1.2 Teorie jazykového znaku

Základní teorií, kterou de Saussure vykládá, je teorie jazykového znaku, kdy již ze začátku vyvrací omyl, který je ve společnosti běžný, že jazykový znak nepřirazuje jméno k věci nebo naopak věc ke jménu, nýbrž se jedná o kombinaci pojmu a akustického obrazu. Předem zdůrazňuje, že pod akustickým obrazem není myšleno nic materiálního, ale psychického nebo smyslového. Jde tedy o spojení dvou složek znaku, které jsou psychické povahy, a jsou spojeny prostřednictvím asociace v našem mozku. Dle Saussura můžeme znak definovat tímto způsobem: „Znakem nazýváme kombinaci pojmu a akustického obrazu, avšak v běžném úzu tento termín obecně označuje akustický obraz sám, například slovo (arbor atd.)¹⁴. Zapomíná na to, že když arbor nazýváme znakem, je to jen proto, že v sobě nese

¹³ Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 20.

¹⁴ Latinsky strom.

pojmem „stromu“, stejně jako představa smyslové stránky implikuje představu celku.“¹⁵

Tyto termíny, *pojmem* a *akustický obraz*, poté nahrazuje výrazy *označované* (signifié) a *označující* (signifiant), protože by mohlo docházet k chybné interpretaci. Pojem znak je totiž často používán pro věc, která něco označuje, tudíž by se mohlo zdát, že se rovná akustickému obrazu. Saussure píše, že znak je primárně sluchový systém a vztah mezi označovaným a označujícím probíhá v určitém časovém intervalu. Jinak řečeno, vztah mezi označovaným a označujícím může být ze své přirozenosti následný.¹⁶ Vysvětluje také dvě základní vlastnosti jazykového znaku, a to arbitrárnost a lineárnost.

2.1.3 Arbitrárnost

Arbitrární povaha znaku především naznačuje libovolnost, tudíž nemá žádnou přirozenou vazbu ve vztahu k označujícímu. Což můžeme lépe vidět na příkladu. Pokud použijeme slovo „strom“ jako označované, vidíme, že mezi ním a jednotlivými hláskami s-t-r-o-m není žádný vnitřní vztah.

„Neexistuje žádný důvod, proč by před „stromem“ mělo mít přednost jakékoli jiné slovo z jiného pramene, arbre, baum, arbor, nebo dokonce nějaké slovo vymyšlené, fnurd. Žádné z nich není vhodnější nebo „rozumnější“ než jiné. Slovo „strom“ znamená hmotný olistěný objekt vyrůstající ze země, protože k tomu, aby znamenalo právě toto, ho nutí struktura jazyka a potvrdí to jen tehdy, když tomu tak opravdu je. Z toho plyne, že jazyk působí v lidském chápání světa jako konzervativní síla.“¹⁷ Tímto způsobem rozvíjí příklad v podobě slova „strom“

¹⁵ Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 97.

¹⁶ Hawkes, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 21.

¹⁷ Tamtéž. str. 21.

i Terence Hawkes, což nám dokazuje, že tomuto objektu, jak on sám strom nazývá, může být dosazeno naprosto libovolné slovo či název.

Ovšem není tomu tak, že označující závisí pouze na vůli mluvčího. To může vyvrátit i fakt, že existují důkazy toho, že ne vždy je označující arbitrární. Prvním důkazem mohou být onomatopoická slova. Například zvuky zvířat jako „haf haf“ nebo zvuky věcí „bimbam“, které jsou určitou interpretací či imitací běžných zvuků, ale o jejich volbě můžeme tvrdit, že je arbitrární. Dalším důkazem, který je do jisté míry spjat s onomatopoickými slovy, je zvolání. Tomu můžeme přisuzovat spontánní vyjádření reality. Oba dva důkazy ovšem nejsou příliš důležité, což naznačuje i jejich mnohdy sporný původ.

2.1.4 Lineárnost

Druhá vlastnost, lineárnost neboli přímočarý charakter znaku, znamená, že dva jazykové znaky nemůžou stát vedle sebe, ale musí jít postupně jeden za druhým, protože právě ta výpověď probíhá v čase a je určitého rozsahu, který můžeme měřit pomocí linií. Tímto se jazyk odlišuje od určitých zrakem vnímaných signálů, jako jsou například námořní signály, které se řadí sice v prostoru, ale nikoli v čase.

Ovšem i tato teorie nemusí být vždy průkazná. *„Jestliže například určitou slabiku zdůrazním, zdá se, že na stejném místě hromadím různé významové prvky. Je to však iluze: slabika a její přízvuk tvoří jediný fonační akt a uvnitř něho neexistuje žádná dualita, pouze různé protiklady k jeho okolí.“*¹⁸

Podobně je to i s problémem výpovědi a slovosledu, jelikož výpověď neumožňuje stavět jednotlivé znaky vedle sebe, ale za sebe. V různých jazycích jsou stanovena také jiná pravidla slovosledu, čímž je určováno i pořadí jednotlivých

¹⁸ Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 100.

znaků ve výpovědi. Právě díky postavení každého znaku je určena i jeho hodnota vzhledem k ostatním členům.¹⁹

2.1.5 Rozdíl mezi “langue” a “parole”

Pro snadnější pochopení teorie protikladu *langue* a *parole* je velmi důležité nejprve definovat jazyk jako takový. *Jazyk je znakový systém vyjadřující ideje, a je srovnatelný s písmem, abecedou hluchoněmých, symbolickými rituály, zdvořilostními formami, vojenskými signály atd.*²⁰ Tato definice poslouží i v dalším zkoumání vlivu Ferdinanda de Saussura na francouzský strukturalismus.

Podle Saussura *langue* není shodný s řečí, je její určitou součástí. Je abstraktním systémem konvenčních pravidel, kterými se řídí mluvčí všech jazykových společností. Dorozumívání mezi jednotlivými mluvčími umožní právě všemi respektovaný systém mluvčích jednoho a toho samého jazyka. Spadá také do několika dalších oblastí, a to psychické, fyzické, ale i fyziologické. Tento systém je Saussurem nazýván jevem společenským.

Oproti tomu *parole* neboli mluva je chápána jako individuální promluva, konkrétní sdělení, které je vysloveno právě jednotlivcem v určitém okamžiku. Tato konkrétní mluva je vždy podporována vůlí a inteligencí jednotlivce.

O *langue* a *parole* mluví Saussure jako o dvou odlišných věcech. Ovšem *parole* si nemůžeme představit bez *langue*, tudíž jsou na sobě navzájem závislé a nemůžeme je oddělit. Pro lepší představu je dobré uvést příklady překladů *langue* a *parole* i do jiných jazyků než do češtiny. V angličtině je pro *langue* příhodný výraz *language* a pro *parole* *speech*. V německém jazyce je rozdíl ještě o něco

¹⁹ Černý, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 143.

²⁰ Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 52.

markantnější. *Die Sprache*, což můžeme přeložit jako jazyk nebo řeč a výraz *die Rede*, který zastupuje mluvu, tedy v originále parole.

2.1.6 Synchronní a diachronní přístup k jazyku

Podle Ferdinanda de Saussura lze k jazyku přistupovat dvěma různými způsoby. Každý jazykový jev se tedy vyznačuje dvěma hledisky. Za první jazykovým vývojem a za druhé vztahem k dalším jevům, existujícím současně v určitém okamžiku. První, diachronní hledisko je spojeno s časem. Jazykové jevy můžeme zobrazit na svislé časové ose tak, jak jdou za sebou. Diachronní přístup tedy zkoumá vztahy jazykových jevů k tomu, co jim předcházelo, nebo naopak, co jim bude následovat. Jedná se tedy o vývoj jazyka. Oproti tomuto přístupu stojí synchronní hledisko, které umožňuje studovat jazykové jevy a jejich vztahy v určitém okamžiku tak, jak stojí vedle sebe. Pokud bychom měli opět uvést příklad s osou, jednalo by se o osu vodorovnou.

Saussurova teorie rozdílu synchronie-diachronie byla ovšem kritizována ještě téhož roku, kdy byl vydán *Kurz obecné lingvistiky*. Šlo především o kritiku radikálního dělení diachronního a synchronního přístupu k jazyku, jelikož dle mnohých kritiků není možné zkoumat jazykový vývoj bez ohledu na současný, ale i předcházející stav celého systému jazyka. Z opačného hlediska se také ukázalo, že ani synchronní přístup nelze studovat bez jazykového vývoje. Ve skutečnosti se vedle sebe používají jazykové jevy z minulosti, ale i jazykové jevy, které zaručují budoucí vývoj jazyka. I v běžném jazyce vedle sebe existuje hned několik systémů, jako je spisovný a hovorový jazyk, nářečí, slang apod., které samy sebe navzájem ovlivňují, proto není možné obejít se bez studia jazykového vývoje.

Tato dichotomie platí, ale nelze tyto dva přístupy až tak radikálním způsobem od sebe oddělit. Při studiu jednoho hlediska vždy musíme přihlédnout na hledisko druhé a naopak. Nejen tuto, ale i ostatní jeho dichotomie, jako je například *langue* a *parole*, bychom měli chápat jako jednotu dvou protikladů.²¹

2.1.7 Syntagmatické a asociativní vztahy

Co se týče zmiňovaných opozic, dalším problémem je oblast asociativních a syntagmatických vztahů, které jsou v jazyce velmi podstatné. Saussure rozlišuje tyto dvě skupiny na základě dvojic výrazů, které lze navzájem spojovat, což nazývá vztahy syntagmatickými, jelikož hovoříme o spojování v takzvaná syntagmata, z nichž činí základ veškeré syntaxe (třebaže už vlastní rozvedenou představu mluvy ani syntaxe přednést nestačil, stejně jako u sémantiky.)²² Asociativní, nyní se používá převážně označení paradigmatické vztahy, se týkají především jednotlivých výrazů, které se mohou vzájemně nahrazovat. Syntagmatické vztahy můžeme chápat jako *interkategoriální* a paradigmatické opačně jako *intrakategoriální*.²³ U prvních zmíněných se jedná o rozdíly mezi výrazy z různých kategorií a druhé zahrnují rozdíly výrazů v rámci stejné kategorie.

Naprostá většina jazykových znaků sama o sobě nenesou jednoznačný význam, což je ovšem také záležitostí polysémie. Konkrétní význam daného znaku tudíž určuje okolí, syntagma, další souvislosti výpovědi a asociace, které zařazují znak do určité skupiny, která se nazývá paradigma.

O názornější vysvětlení a jednodušší pochopení této problematiky se můžeme pokusit pomocí příkladu na pojmu *kočka*, který uvádí Jiří Černý: „a) *naše kočka chytá myši*; b) *tuto kočku už dlouho nikdo neopravoval*; c) *v našem ročníku je spousta koček*. Význam znaku „*kočka*“ je ve všech třech větách značně odlišný;

²¹ Černý, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 134.

²² Saussure, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, str. 24.

²³ Peregrin, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha: Oikoymenh, 1999, str. 62.

v první větě jde o kočku domácí (obecná čeština), ve druhé o jeřábovou kočku (technický jazyk) a ve třetí o pěkné dívky (studentský slang apod.). Konkrétní význam je určován vztahy syntagmatickými v tom smyslu: a) jeřábové kočky ani hezké dívky nechytají myši, jde tedy o kočku domácí; b) kočku domácí ani hezkou dívku není třeba opravovat, jde o kočku jeřábovou; c) v žádném ročníku nestudují kočky domácí ani jeřábové, jde o hezké dívky. Význam znaku „kočka“ je určován i vztahy paradigmatickými, tj. různými asociacemi ve všech třech větách: a) kočka domácí, kocour, šelma, atd.; b) jeřábová kočka, jeřáb, zvedat, atd.; c) hezká dívka, pěkná holka, kost, atd.“²⁴

²⁴ Černý, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 138.

3. Claude Lévi-Strauss

Na nejznámější dílo F. de Saussura nejprve navázal Pražský lingvistický kroužek, který díky Romanu Jakobsonovi²⁵ a především jeho teorii binárních kontrastů²⁶ dále zapůsobil i na Clauda Léviho-Strausse. Ten strukturalistické myšlenky uplatnil zejména v jeho antropologických dílech.

Filosof a především antropolog Claude Lévi-Strauss se narodil roku 1908 v Bruselu, jako syn portrétisty. V letech 1927 až 1932 vystudoval na pařížské univerzitě. Krátce po studiích vyučoval na lyceích ve Francii. Roku 1934 byl doporučen a následně jmenován profesorem sociologie v Brazílii. Zde se poprvé setkává s americkou, kulturní (sociální) antropologií, díky dílu R. H. Lowieho *Primitivní společnost*. Další inspiraci hledal u amerického antropologa Franze Boase.

Pro nás je zásadním zlomem období během 2. Světové války, které Lévi-Strauss strávil v New Yorku, kde působil jako kulturní rada francouzského velvyslanectví ve Spojených státech. V těchto letech se setkává s Romanem Jakobsonem, jehož přednášky o Saussurově strukturální lingvistice na něj udělaly velký dojem a mnohé pojmy, které používal již Saussure, dále rozpracoval.

²⁵ Roman Jakobson (1896-1982) byl představitel strukturalismu a jeden z nejvýznamnějších lingvistů 20. stol. Dále představitel Pražského lingvistického kroužku, který přispěl k vytvoření jeho základních koncepcí. Nejvýraznější Jakobsonovým článkem, který vzbudil největší pozornost, je „O struktuře ruského slovesa“, v originále: „Zur Struktur des russischen Verbums“. Zde se pokusil využít teorii fonologických privativních opozic a aplikovat ji na morfologický systém.

²⁶ Teorie binárních opozic neboli „binarismus“ u Jakobsona spočívá v příznakovosti. Kategorie o více členech (např. osoba u sloves, či pád u podstatných jmen) převádí na několik dvojčlenných opozic, z nichž vždy jeden člen těchto opozic je příznakový a druhý bezpříznakový. Člen příznakový vypráví o přítomnosti určitého příznaku, kdyžto člen bezpříznakový nevypráví ani o přítomnosti ani o jeho nepřítomnosti. Takovým příznakovým členem může být substantiv ženský rod, který u osob označuje pouze osoby ženského pohlaví. Oproti tomu bezpříznakovým členem může být rod mužský, který se o ženském ani mužském pohlaví nevyjadřuje a je tedy z hlediska příznaku neutrální. Tato teorie binárních opozic je řazena do morfologického systému.

Po návratu na pařížskou univerzitu píše mnoho strukturalistických studií zaměřených na antropologii, které roku 1958 vyšly jako kniha *Strukturální antropologie*.²⁷ Tímto měl v úmyslu rozšířit strukturální myšlení vycházející od Saussura přes Jakobsona ve větší míře i do jiných společenských disciplín. O rok později, 1959, založil laboratoř sociální antropologie, kterou vedl až do roku 1982.

Pokud bychom chtěli u Clauda Léviho-Strausse hledat podobnosti se Saussurem, je možné jich nalézt velké množství hned v několika pojmech, i když mnohdy pod jinými názvy.

3.1 Struktura mýtů

Před rozбором struktury mýtů je velmi důležité zmínit, jak Claude Lévi-Strauss mýtus definoval a pochopit, čím mýtus vlastně je. Mýtus nazýval jakýmsi druhem logického nástroje mysli, díky kterému můžeme překonat protiřečení, které je v reálu nepřekonatelné.²⁸

Mýty mohou být vykládány ovšem různými způsoby. Můžeme tvrdit, že prostřednictvím mýtů některé národy vyjadřují základní emoce a city jako je láska, nenávisť, strach, překvapení, vypočítavost apod. Dále můžeme říci, že mýty slouží k pochopení jinak nevysvětlitelných nebo těžce vysvětlitelných meteorologických, astronomických nebo přírodních jevů. Samozřejmostí je, že mýty a mytologie jsou obecně určitým odrazem společnosti a společenských vztahů.

Na druhou stranu nás mýtus nemusí dovést jen ke správným závěrům a jasnému vysvětlení situace, ale právě naopak. S mýty vyvstává také množství otázek, jelikož je mnoho takových, které nejsou založeny na logice. Obsah mýtu je

²⁷ Lévi-Strauss, Claude. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006.

²⁸ Kanovský, Martin. *Štruktúra mýtov*. Praha: Cargo, 2001, str. 19.

často nahodilý, či smyšlený nebo celkově založený na nepravdivé události, což nás může přivést na otázku, jak je vůbec možné, že jsou si mýty z celého světa tak podobné. Vše jde objasnit prostřednictvím jazyka. Na podobný rozpor narazili už první filosofové zabývající se jazykem. O jazyce smýšleli totiž podobným způsobem, jako my ještě v této době smýšlíme o mýtech. Tito filosofové přisuzovali nahodilým zvukům určitý význam a hledali vnitřní vazbu mezi zvuky a významy, což ovšem nefungovalo, protože v jiných jazycích se daným zvukům mohl přisuzovat jiný význam. Proto po delším bádání přišli na fakt, že nejde o vzájemné vztahy mezi jednotlivými zvuky a jejich významy, ale o vzájemnou kombinaci mezi těmito zvuky.

3.1.1 Synchronie a diachronie u příkladu mýtu

Pro lepší představu, jak se strukturou mýtů Claude Lévi-Strauss pracoval, je dobré použít názorný příklad, který strukturální metodu osvětlí. Příkladem je Lévimu-Straussovi známý mýtus o Oidipovi. Ten používá zejména z toho důvodu, že je všeobecně známý, a proto jej nemusí složitě vysvětlovat, o což samozřejmě v tomto případě ani nejde.

Mýtus přirovnává k orchestrální partituře, kterou lze přepsat v melodickou řadu a tu dále v řadu čísel pro neznalé. Tímto způsobem postupuje i dále s mýtem, u něhož neseskupuje jednotlivá čísla do tabulky, ale seřazuje k sobě mýtemy. Díky tomuto postupu vzniknou čtyři svislé sloupce, ve kterých jsou seřazeny jednotlivé vztahy podobného rázu k sobě, což znamená, že první sloupec je založen na pokrevních příbuzenských vztazích, které ovšem zacházejí za hranice pravidel, což Lévi-Strauss nazývá trefně vztahy nadhodnocenými. Oproti tomu druhý sloupec sdružuje vztahy podhodnocené, až negativní, tedy svým způsobem opačné prvnímu sloupci. Třetí sloupec již nesouvisí s příbuzenskými vztahy, ale zahrnuje nepříjemné události týkající se mytických bytostí. Čtvrtý sloupec je seřazen úplně jinak, jelikož zahrnuje tři vlastní jména s jejich překladem, který upozorňuje, že každý jmenovaný má problémy s chůzí. Kdybychom si mýtus o Oidipovi takto nerozdělili

do vertikálních sloupců a pouze jej vyprávěli, sloupce bychom vůbec neregistrovali, ale četli mýtus po řádcích, jak je zvykem, zleva doprava a diachronně shora dolů. Pokud máme mýtu porozumět, diachronní čtení nemá smysl a dále bychom se měli věnovat pouze zleva doprava každému sloupci samostatně.

Souvislost mezi prvním a druhým sloupcem je jasná, jde o dva druhy příbuzenských vztahů, ovšem jinak je tomu u třetího a čtvrtého sloupce. U třetího sloupce, který hovoří o drakovi a sfinze, můžeme vidět, jak píše Lévi-Strauss, *popření autochtonnosti člověka*.²⁹ Tento rys, ale opačný, se vyskytuje i ve čtvrtém sloupci, který se věnuje „problematice chůze“. Tento opak Lévi-Strauss pojmenoval jako *stálost lidské autochtonnosti*. Nyní už je vztah dvou posledních sloupců daleko jasnější.

Dostáváme se k závěru, který by nám měl ukázat, co tedy znamená takto vyložený mýtus o Oidipovi. Odkazuje na fakt, že společnost, která věří v autochtonnost člověka, nemůže pochopit skutečnost, že se každý z nás zrodil ze dvou, tedy z ženy a muže. Díky této metodě je odstraněna jedna z hlavních překážek, která bránila pokroku mytologických studií, a to hledání autentické verze mýtu. Důležité je mýtus vykládat jako souhrn všech jeho verzí. Jinými slovy: mýtus zůstává mýtem, dokud je jakožto takový vnímán.³⁰

Claude Lévi-Strauss se samozřejmě nevěnoval jen obecně známým mýtům, jako je ten o Oidipovi, ale i mýtům starých kmenů a národů. Například zuňským mýtům, které se vztahují na původ lidí, a jednotlivé sloupce tohoto mýtu zprostředkovávají běžný život v kmenu. Jedná se o průběh od života až po smrt. V tabulce se zobrazí zemědělství, které je spojeno se zdrojem potravy, což znamená život, ale i lov, který sice také obstarává potravu, ale je až příliš podobný válce a smrti. Struktura, tedy dělení do sloupců a uspořádání do tabulky, je ovšem založena na podobném principu, jako u předchozího mýtu.

²⁹ Autochtonnost bychom mohli přeložit jako „původnost“. Hovoříme o výskytech v místech původu či vzniku.

³⁰ Lévi-Strauss, Claude. *Strukturální antropologie*. Argo: Praha, 2006, str. 191.

Další oblastí jeho zájmu ohledně studia struktury mýtů byly indiánské kmeny, na které se zaměřil. Studoval jejich život, příbuzenské vztahy a zvyky. „*Na základě analýzy takřka osmi set indiánských mýtů Lévi-Strauss prokázal, že přes značnou obsahovou odlišnost vykazují jejich základní struktury zásadní podobnosti. V tomto smyslu je také srovnává s orchestrem, kde každý nástroj říká něco jiného, ale to, co říká, je součástí struktury jako celku.*“³¹

3.2 Mýtus a jazyk

Claude Lévi-Strauss nachází také určitý vztah mezi jazykem a mýtem v souvislosti s přírodním myšlením, které hraje velmi důležitou roli. Tvrdí, že se toto myšlení nachází ve struktuře mýtů, stejně jako ve struktuře jazyka. Antropologie ani věda se nezajímá povrchově o společenský život, ale jde do hloubky. Soustředí se na to „nevědomé“ společenského života. Strauss hovoří i o langue a parole, což popisuje i Terence Hawkes. „*Cílem antropologa je langue celé kultury; její systém a obecná pravidla: stopuje ji jednotlivým prostřednictvím parole.*“³².

Je samozřejmě jasné, že nemůžeme zacházet stejně s mýtem a jazykem. Abychom mohli dokázat, jak je mýtus specifický, musíme doložit na jedné straně „stejnost“ a na straně druhé jeho odlišnost od jazyka. K tomu nám pomůže právě Saussurova teorie o langue a parole. U mýtu je tomu tak, že jsou jeho jednotlivé verze neboli parole odvozeny od základní struktury, langue. Mimo langue a parole lze u mýtu odlišit ještě třetí dimenzi, kterou je čas. Každý mýtus je určitým způsobem zasazen v čase, protože vždy vypráví o událostech, činech apod., které se staly už v dobách dávno minulých. Každý mýtus musí při každém vyprávění

³¹ Soukup, Václav. *Přehled antropologických teorií struktury*. Praha: Portál, 2000, str. 136.

³² Hawkes, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 32.

propojovat langue a parole a musí především odpovídat přítomnosti, ale zároveň se vztahovat na minulost, ale i budoucnost.

V knize *Strukturální Antropologie* Claude Lévi-Strauss shrnuje tři závěry ohledně mýtu, ke kterým jsme dospěli i my. *“1. Jestliže mýty mají smysl, pak tento smysl nemůže být dán izolovanými prvky, z nichž mýty sestávají, nýbrž kombinací zmíněných prvků. 2. Mýtus náleží do řádu řeči, je její nedílnou součástí; přesto se však jazyk používaný v mýtu vyznačuje specifickými vlastnostmi. 3. Tyto vlastnosti můžeme hledat pouze nad obvyklou úrovní jazykového výrazu; jinými slovy jsou složitější nežli vlastnosti, s nimiž se setkáváme v jazykovém výrazu libovolného typu.”*³³

3.3 Pojem vs. znak

V knize *Myšlení přírodních národů* se Lévi-Strauss zmiňuje o rozdílu mezi pojmem a znakem, což samozřejmě vztahuje k mytickému myšlení, ale vše zakládá na Saussurově ideji dvou původních složek znaku označovaného a označujícího.

U mytického myšlení leží někde mezi smyslovou představou, neboli obrazem, a určitým pojmem právě znak. Ten lze dle Strausse definovat jako vazbu mezi akustickým obrazem a pojmem, která hraje navzájem roli označovaného (signatum) a označujícího (signans).³⁴ Smyslová představa, ale i znak mohou být považovány za konkrétní realitu. Pojem i znak se nevztahují pouze samy k sobě, nýbrž mohou být zástupci i jiné věci. Rozdíl je v tom, že pojem má neomezenou schopnost, tudíž může překročit hranice a schopnost znaku je do jisté míry omezena.

³³ Lévi-Strauss Claude. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006, str. 185.

³⁴ Lévi-Strauss, Claude. *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin, 1996, str. 37.

4. Strukturalismus F. de Saussura ve společenských vědách

4.1 Strukturalismus ve filosofii

Samozřejmě i filosofové navázali na Saussurovy základní myšlenky týkající se jazyka ohledně teorie, která praví, že důležitá je struktura, ale ne substance, která danou strukturu vyplňuje. Z počátku tyto jeho názory došly přes Jakobsona k antropologovi Claudu Lévimu-Straussovi, který si položil otázku: „*Co když nám podstata nějakých věcí, které lidé dělají, uniká právě proto, že se soustřeďuje na substanci a nechápeme, že co je skutečně podstatné, je forma či struktura?*“³⁵

Lévi-Strauss se přes studium amerických indiánských kmenů dostal také k otázkám kulturně filosofickým. Podstatným rysem jeho filosofie kultury je tvrzení, že důležitým zdrojem kulturní tvořivosti člověka je podvědomí. Nejen v jazyce, ale i v jiných oblastech vznikají struktury nevědomě a to především v mytologii a umění. Druhým rysem je slábnoucí ohled na vývoj, čímž myslí především jevy, které bývají označovány jako primitivní myšlení. Strauss je toho názoru, že rozdíl mezi mytickým a vědeckým myšlením nevystihuje vztah primitivní-pokročilý ani předlogický-logický. Chce dokonce ukázat přednosti mytické koncepce světa oproti moderním racionalistickým. Ta mytická je daleko úplnější a propojuje poznatelné a nepoznatelné.³⁶

Myšlenky, na které další francouzské strukturalisty a poststrukturalisty přivedl právě Lévi-Strauss, se začaly prohlubovat a místo dosavadních názorů v podobě strukturalistického pohledu na jazyk, je zejména Foucault, Derrida a Deleuze začali rozšiřovat. „*Zhrozili se totiž poznání, že pojem struktury může snadno vést k metafyzice nové, či dokonce oklikou k té staré teď jenom zahalené ve strukturalistickém hávu. To je vedlo k filosofii jakéhosi permanentního*

³⁵ Peregrin, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha: Oikoymenh, 1999, str. 69.

³⁶ *Ústav pro jazyk český akademie věd ČR: Slovo a slovesnost* [online]. 1969 [cit. 2014-06-24].

podvracení (čili „dekonstrukce“) čehokoli, co se hrozilo stát stabilní, k filosofii odmítající konstatovat, cokoli uchopitelného a stávající se tudíž jakousi, permanentní metaforou.“³⁷

4.2 Strukturalismus a jazykověda

Je naprostou samozřejmostí, že Saussurovo dílo *Kurs obecné lingvistiky* mělo obrovský vliv na další generace lingvistů. Ferdinand de Saussure významně ovlivnil nejen své současníky, francouzské představitele psychologické a sociologické školy, ale i mnohé jeho následovníky. K jeho „Kursu“ se vyjádřili, ovšem především kriticky, skoro všichni významní soudobí, ale i pozdější lingvisté. Jeho ohromný vliv na jazykovědu dokazuje i fakt, že spousta jeho následovníků hledala v jeho teoriích spíše mezery a nedostatky, než aby se snažili jeho teorie podpořit, či dokonce rozšířit.

I když Saussurovo myšlení spadá pod moderní lingvistiku, ovlivnilo samozřejmě zejména strukturalistické směry a školy. Už jen to, že jeho ženevské přednášky byly vydány jako *Kurs obecné lingvistiky* jeho žáky a později následovníky Charlesem Ballym a Albertem Séchelaye, značí, že je považován za zakladatele ženevské strukturalistické školy. Jejich obor zájmu se soustředil zvláště na synchronní hledisko jazyka. Bally se poté zaměřil přesněji na synchronní hledisko francouzštiny ve srovnání s němčinou.³⁸

V rámci moderní lingvistiky vzniká na základě Saussurova myšlení další strukturalistická škola s názvem Pražská lingvistická škola, která je pro nás známější jako Pražský lingvistický kroužek. Za zakladatele tohoto „kroužku“ je považován Vilém Mathesius. Důležitou roli hráli také čeští jazykovědci, kteří byli u zrodu Pražského lingvistického kroužku. Například Jan Mukařovský či Bohuslav

³⁷ Peregrin, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha: Oikomenh, 1999, str. 70.

³⁸ Černý, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 145.

Havránek. Z cizinců bychom mohli jmenovat N. S. Trubeckojeho nebo významného Romana Jakobsona, který utvářel základní koncepci a myšlenky školy společně s Mathesiem. Pražská škola kladla důraz na funkční pojetí jazyka, kterým je také proslulá. „*Podle tohoto pojetí je jazyk chápán jako funkční systém a rovněž každá jeho část je posuzována podle toho, jakou funkci v systému jazyka zastává.*“³⁹

Dalším strukturalistickým směrem v rámci Evropy je takzvaná Kodaňská škola, která vznikla v Dánsku ve 30. letech 20. století. Představitelé Kodaňské školy úmyslně navazovali na Ferdinanda de Saussura a sami sebe považovali za jeho největší následovníky. V čele kroužku stál Viggo Bröndal, který se zabýval především filosofií jazyka. Po smrti Bröndala se stal vůdčí osobností školy Luis Hjelmslev, který je autorem nové jazykovědné teorie s názvem *glosématica*⁴⁰, což je považováno zároveň za největší přínos této školy.

4.3 Strukturální antropologie

Důležitým zdrojem francouzské strukturální antropologie je také tradiční lingvistické dílo švýcarského jazykovědce Ferdinanda de Saussura, na které navázal nejznámější strukturální antropolog Claude Lévi-Strauss. „*Pro francouzskou antropologii spjatou s dílem Clauda Léviho-Strausse, je typická snaha odhalit pod rozmanitostí empirické skutečnosti univerzální struktury lidské aktivity.*“⁴¹

Úkolem Lévi-Straussovy strukturální antropologie je tedy objevovat principy klasifikace na základě logického postupu, kterými je kulturní společnost organizována. Je také toho názoru, že život ve společnosti je podmíněn skrytým univerzálním strukturám, které usměřňují a řídí lidskou činnost ve společnosti.

³⁹ Černý, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 151.

⁴⁰ Glosématica v Hjelmslevově podání je abstraktní logicko-matematická teorie, určitá analýza textu z pohledu gramatických vztahů, kterou lze aplikovat na jakýkoli přirozený jazyk. Klade si za cíl najít základní neproměnnou jazykovou jednotku neboli glosém.

⁴¹ Soukup, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, s.r.o., 2000, str. 130.

Důležité je: „*uchopit nevědomou strukturu, která se skrývá za všemi institucemi a pod každou soustavou zvyků, abychom získali vysvětlující princip platný i pro jiné instituce a soustavy zvyků...*“⁴²

Metodou, kterou se dostaneme právě k těmto nevědomým strukturám ve společnosti, je dle Strausse pojem *sociální struktura*, kterou opět chápe jako model na základě čtyř jeho charakteristik. Struktura má charakter systému, který se skládá z jednotlivých elementů. Ty jsou propojeny tak, že změna jednoho zapříčiní změnu ostatních. Každý model spadá do skupiny s podobnými závislostmi. Tyto jmenované vlastnosti předvídají, jak bude model struktury reagovat, pokud se změní některý z elementů. Každý model by měl být sestaven tak, aby fungoval dle zjištěných faktů.⁴³

Předmětem strukturální antropologie je tedy zkoumání vnitřní skladby a vztahů všech prvků v určitém systému. Lévi-Strauss tvrdí, že žádný prvek nenabývá smyslu sám o sobě, ale teprve, když stojí v protikladu k jiným prvkům. Toto spojení pomocí opozic je také všeobecným znakem lidského myšlení a projevuje se do všech oblastí lidského života

Z obecného hlediska lze do třech bodů shrnout základní metody strukturální antropologie Clauda Léviho Straussa. „*1. Pozorovatelné a vědomé úrovně jevů jsou užitečné jenom jako východiska ke zkoumání principů a skladby. 2. Úkolem strukturální antropologie je objevit logické principy klasifikace, které organizují a podmiňují kulturní a skutečnost. 3. Strukturalisté usilují o formulaci matematických zákonů organizace, které kombinují s klasickou antropologickou metodologií.*“⁴⁴

⁴² Soukup, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, s.r.o., 2000, str. 133.

⁴³ Soukup, Václav. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004, str. 462.

⁴⁴ Soukup, Václav. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004, str. 461.

V rámci antropologie Lévi-Strauss aplikoval strukturální analýzu na příbuzenské vztahy ve společnosti, dále například na totemismus, ale především pro něj na nejznámější mytologii a studium struktury jednotlivých mýtů.

Každá společnost je založena na příbuzenských vztazích neboli systémech, což jsou určité soubory pravidel, která se většinou týkají toho, kdo si koho může vzít a kdo ne. Mnohdy tato pravidla udávají povahu také v rámci rodinných vztahů. Strauss tvrdí, že tyto systémy (můžeme je označit i strukturami) mohou být shodné se strukturou jazyka té dané společnosti.⁴⁵ I u tak běžného společenského jevu, jakým jsou příbuzenské vztahy lze tedy dokázat danou strukturu na základě určitých, společností stanovených pravidel.

⁴⁵ Hawkes, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 29.

5. Srovnání

Velkou inspirací Clauda Léviho-Strausse a novými impulsy do jeho prací byl rozhodně Ferdinand de Saussure, s jehož strukturalismem se seznámil díky Romanu Jakobsonovi ve Spojených státech Amerických. Zdá se, že se Lévi-Strauss příliš nezabýval lingvistikou jako převážně Saussure, protože se ve svých dílech odvolává pouze k fonologii. Oproti jazykovědcům, tedy i Ferdinandu de Saussurovi, má jednu obrovskou výhodu. Jelikož jeho práce v oboru kulturní antropologie, především studium mýtů, mohou vycházet v polobelectrické formě. Tím zaujmou rozhodně více čtenářů, protože forma jeho knih je daleko poutavější a pro mnohé i snesitelnější.

Od Saussura převzal zejména jednotlivé pojmy, jako je langue, parole, synchronní a diachronní přístup k jazyku, arbitrárnost a mnohé další, které aplikoval na svůj obor zájmů a studia. I samotnou Saussurovu strukturu dokazoval na mýtech, což je pro nás daleko pochopitelnější než u Saussura. Terence Hawkes ve své knize *Strukturalismus a sémiotika* k Lévi-Straussově struktuře mýtu píše: „*Ve skutečnosti nás zajímá langue mýtu, který leží za všemi jeho parole. Lévi-Straussovo „čtení“ výše uvedené „mytemické“ struktury je sice velmi sporné, ale snad nás uklidní skutečnost, že je plně ve shodě se Saussurovým zdůrazňováním dvojího aspektu jazyka (asociativního neboli „vertikálního“ a syntagmatického neboli „horizontálního“).*“⁴⁶ Z toho je nám naprosto zřejmé, že Lévi-Strauss nejen operoval s podobnými pojmy jako Saussure, ale dokonce se oba v určitých oblastech naprosto shodovali.

Saussure hovoří o jazyku jako o formě, ve které vše závisí na vztazích mezi jednotlivými znaky, které dále vytvářejí synchronní systém neboli strukturu. Lévi-Strauss od něj toto učení o pojetí struktury přejímá a upravuje jej na pojetí struktury jako poznávacího modelu lidského myšlení a jednání v podobě komunikace mezi

⁴⁶ Hawkes, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 39.

lidmi, ale i ve formě komunikace jazyka, která zprostředkovává příbuzenské vztahy.⁴⁷

Pro Saussura je typický zejména jeho dualismus, synchronního a diachronního pohledu na jazyk. Jedním z největších přínosů je nové, synchronní hledisko jazyka, jelikož do té doby existovala pouze lingvistika diachronní. Oba tyto vztahy mohou být přeneseny na časovou osu. Vztahy na synchronní ose jsou ty, do kterých nezahrnuje čas, a přesto spolu souvisí. Proti tomu diachronní osa je tou, která je založena na časové posloupnosti. Saussure nazývá synchronním vše, co vyjadřuje okamžitý stav jazykového systému, vše, co je statické. Diachronním chápe vše v určité fázi vývoje. Hlavní důraz kladl tedy na synchronii, jakožto nové hledisko, které je vždy stálé, zákonité a hlavně vyplývá z jazyka. Diachronie je totiž do jazyka vložena zvenčí. Claude Lévi-Strauss používal pojmy synchronie a diachronie zejména při zkoumání struktury mýtů, ke kterým by se mělo přistupovat nejen diachronně a skládat jednotlivé „mýtémy“ k sobě po řadách, ale i synchronně do jednotlivých sloupců dle podobnosti.

Saussure pracoval s jazykem jako systémem, který klade důraz na význam vnitřních struktur a organizaci znaků mezi jednotlivými prvky. Pracoval s takzvanými opozicemi, na které později navázal také Lévi-Strauss. Takové jednoduše řešené základní opozice, či protiklady můžeme u Léviho-Strausse vidět skoro na každém mýtu, jelikož v sobě nesou na jedné straně život a na straně druhé smrt.

Saussure zavedl také dva opoziční vztahy jazykových znaků, a to syntagmatické a asociativní, později paradigmatické. Syntagmatické jsou ty dvojice významů, které lze navzájem spojit a paradigmatické jsou ty, které se mohou vzájemně nahrazovat. Mezi další Saussurovy opozice bychom mohli zařadit učení o rozdílu mezi langue a parole, tedy jazyku a mluvě, což jsou podle Saussura dvě odlišné věci, které by bez sebe ovšem nemohly existovat. Langue definuje jako soubor určitých daných pravidel, kterými se řídí každý mluvčí. Oproti tomu parole

⁴⁷ Horák, Petr. *Struktura a dějiny*. Praha: Academia, 1982, str. 44.

je konkrétní sdělení, které je vysloveno v určitém okamžiku. Podobnou úvahu nalezneme i u Clauda Léviho-Strausse, který nehovoří přímo o jazyku a konkrétní promluvě, ale srovnává jazyk a mýtus. Tvrdí, že mýtus existuje díky jazyku, ale je prezentován prostřednictvím mluvy. U mýtu rozlišuje kromě langue a parole také třetí dimenzi a tou je čas, z toho důvodu, že každý mýtus hovoří převážně o událostech, které se již staly, tudíž je nutné zohlednit ještě tuto dimenzi.

Oba myslitelé podobně definují i teorii jazykového znaku a Saussurem zavedené pojmy označované a označující. Princip této teorie chápou naprosto stejně. Saussure hovoří o znaku jako vztahu mezi akustickým obrazem a pojmem, kdežto Lévi-Strauss užívá vztahu smyslové představy a pojmu, mezi kterými leží onen znak. Takovému znaku přisuzuje naprosto stejně arbitrární, neboli nahodilou povahu.

Všechny tyto primárně lingvistické pojmy můžeme nalézt průřezově v několika Lévi-Straussových dílech. Nejsou ovšem používány v čistě lingvistickém významu, ale jak jsme si již mohli všimnout, jsou převedeny ve valně většině na zkoumání mýtů a mytických systémů. „*Lévi-Strauss však důsledně rozvinul teoreticky i prakticky strukturální zkoumání mýtů tzv. ahistorických společností. Jeho pomocí „rozbil“ dějiny na jakousi předhistorii a historii, vlastní jen určitému typu společnosti, a tím postavil rázem problém strukturalismu jako takového do centra zájmu přesahujícího pouze úzce odborný zájem etnografie a lingvistiky.*“⁴⁸ Tímto způsobem hodnotí strukturalismus v podobě Léviho-Strausse Petr Horák ve své kritice filozofického strukturalismu, což nám dokazuje, že právě Claude Lévi-Strauss byl tím, který překročil hranice, prostřednictvím myšlení Ferdinanda de Saussura, až za vlastní obor zájmů a rozšířil své bádání i do jiných oblastí.

⁴⁸ Horák, Petr. *Struktura a dějiny*. Praha: Academia, 1982, str. 29.

6. Závěr

Cílem práce bylo zaměřit se na vybrané pojmy z díla Kurs obecné lingvistiky známého švýcarského jazykovědce Ferdinanda de Saussura a srovnat právě tyto pojmy s myšlením Clauda Léviho-Strausse, kterého můžeme řadit k francouzskému strukturalismu. O francouzském strukturalismu nemůžeme mluvit jen jako o jedné škole či směru. Jedná se o rozsáhlý proud, který se promítá nejen v lingvistice, ale i v jiných disciplínách. Především v 50. letech byl francouzský strukturalismus nejvýznamnější v etnologii, takzvané kulturní antropologii, právě díky Claudu Lévimu-Straussovi, který je i v dnešní době jedním z nejvýznamnějších vědců vůbec a nejdůležitější osobností francouzského strukturalismu v oblasti antropologie.

Saussurovi žáci Charles Bally a Albert Sechehaye vytvořili díky záznamům z jeho přednášek komplexní přehled synchronní lingvistiky a shrnuli zde celou její podstatu. Tato kniha se tak jako první stala uceleným přehledem moderní jazykovědy, která zahrnuje základní pojmy jako synchronní a diachronní přístup k jazyku nebo rozdílnost mezi langue a parole. Dále přišel s novou teorií jazykového znaku, kde vysvětluje jazykový znak jako spojení dvou důležitých složek a to pojmu a akustického obrazu, ke kterým později přiřazuje nové názvy, označované a označující. Zmiňuje také arbitrární povahu znaku nebo opozice v podobě syntagmatických a paradigmatických vztahů.

Claude Lévi-Strauss přenesl Saussurovu metodu strukturální analýzy na studium příbuzenských vztahů a zkoumání mytických systémů v sociální a kulturní antropologii. Významným objevem Clauda Léviho-Strausse jsou skryté nevědomé struktury v kultuře, za které lze považovat právě díky němu proslulé mýty. Zkoumáním této problematiky se Claud Lévi-Strauss zasloužil o podstatný rozvoj teorie kultury.

Je tedy více než jasné, že učení Ferdinanda de Saussura na Clauda Léviho-Strausse velmi zapůsobilo a je rozšířeno v mnohých jeho antropologických dílech, kde se často můžeme setkat i s naprosto stejnými pojmy, jako třeba u důležitého příkladu synchronie a diachronie. V mnohých oblastech se také na jeho myšlení přímo odkazuje. Práce Léviho-Strausse tudíž nejen rozšířily původní myšlenky zakladatele strukturální lingvistiky, ale dokonce v sobě nesou velké uznání a poctu jednomu z největších jazykovědců Ferdinandu de Saussurovi.

7. Použitá literatura

ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-85885-96-4

HAWKES, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-62

HORÁK, Petr. *Struktura a dějiny: ke kritice filozofického strukturalismu ve Francii*. Praha: Academia, 1982.

KANOVSKÝ, Martin. *Štruktúra mýtov: štrukturálna antropológia Clauda Lévi-Straussa*. Praha: Cargo, 2001. ISBN 80-902952-2-3.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin, 1996. ISBN 80-901842-9-4

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-907-4

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-713-7

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Totemismus dnes*. Praha: Dauphin, 2001. ISBN 80-7272-007-4

PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. Praha: OIKOYMEHN, 1999. ISBN 80-86005-93-3

SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0560-9

SOUKUP, Václav. *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004 ISBN 80-246-0337-3

SOUKUP, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, s. r. o., 2000. ISBN90-7178-929-1

8. Internetové zdroje

Ústav pro jazyk český akademie věd ČR: Slovo a slovesnost [online]. 1969
[cit. 2014-06-24]. Dostupné z:<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1739>